

ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

Надія КУДИКІНА

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюється проблема методологічного забезпечення формування змісту професійно-технічної освіти, яке реалізується шляхом дотримання принципів: об'єктивності; науковості; сутнісного аналізу; єдності логічного й історичного; генетичного; системного вивчення досліджуваного явища; особистісної зорієнтованості змісту професійно-технічної освіти; взаємозв'язку особистісної зорієнтованості змісту професійно-технічної освіти з діяльним підходом; доступності. Відповідно до специфіки об'єкта пізнання добирається доцільно організована композиція прийомів, форм і методів дослідження, що застосовуються в науці.

Професійно-технічна освіта може розвиватися лише тоді, коли буде поповнюватися новими фактами з актуальних проблем, зумовлених соціально-економічним життям. Це стосується проблеми формування її змісту, оскільки нині він не відповідає потребам майбутніх кваліфікованих робітників, оскільки не відображає характеру виробництва й особливостей ринку праці. Опрацювання матеріалу, що характеризує сутнісні зв'язки змісту професійно-технічної освіти з існуючими соціально-економічними умовами, потребує його інтерпретації, впорядкування, систематизації, узагальнення та інших дослідницьких процедур із застосуванням науково обґрунтованих методів дослідження. Їх правильний добір залежить від сукупності теоретичних принципів, які в наукознавстві називаються методологією.

Не лише досвідчені практики професійно-технічної освіти, котрі залучені до розробки її змісту, а й науковці часто вбачають у понятті “методологія” щось абстрактне, далеке від тих реальних завдань, які необхідно вирішувати освітянам. Разом із тим оновлення змісту професійно-технічної освіти спирається на процес здобуття нових знань про реальні процеси і явища, що визначають її якість. Процес здобуття знань про реальні явища навколишнього світу, які використовуються в практичній людській діяльності з метою підвищення її продуктивності, має назву пізнання.

Пізнання — це необхідний компонент практичної діяльності суспільства щодо модернізації професійно-технічної освіти. Підтвердженням цього є, наприклад, реалізація українсько-німецького проекту “Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні”, спрямованого на формування змісту цієї освіти відповідно до вимог ринку праці. Шляхом спеціально розроблених дослідницьких процедур (методик) виконавці проекту вивчали ринок праці. Отже, останній став об'єктом пізнання. Далі, дослідивши взаємозв'язки між первинним ринком праці й похідною від нього професійно-технічною освітою, була розроблена її процесуальна модель — “від ринку праці до ринку праці”, що відображає спіралеподібний процес обслуговування цього ринку професійно-технічною освітою. На основі розробленої моделі запропоновані механізми створення нового покоління стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій, які базуються на кваліфікаційних вимогах ринку праці [3, 8].

Наведені у різних джерелах характеристики змісту методології (філософське вчення про методи пізнання і перетворення дійсності [5, 207]; вчення про методи пізнання; сукупність прийомів дослідження, що застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [10, 298]; методологія наукового пізнання є сукупністю теоретичних положень про принципи побудови, форми і засоби науково-пізнавальної діяльності [6, 29] тощо) відображають зв'язок процесу пізнання з науковою категорією “методологія”.

Оскільки визначення змісту професійно-технічної освіти на наукових засадах передбачає процес пізнання законів, закономірностей, взаємозв'язків, умов, внутрішньої будови,

механізмів та інших чинників, які об'єктивно впливають на цей соціально-педагогічний феномен, то методологія має суттєве значення для здобуття значущих теоретичних і практичних результатів. Обслуговуючи конкретну науку і практику, вона розкривається через специфічні, відносно самостійні підходи або принципи. Методологічний рівень формування змісту професійно-технічної освіти визначається певними науковими принципами, на які спирається. Назвемо головні з них.

Принцип об'єктивності, що виражається в необхідності всебічно врахувати фактори, які впливають на зміст професійно-технічної освіти, зокрема, економічні умови, в яких він формується. Цей принцип реалізується передусім через дотримання вимоги доказовості, аргументованості вихідних теоретичних посилок і логіки визначення змісту професійно-технічної освіти.

Знання, котрі передаються молоді у процесі професійно-технічної освіти, мають узгоджуватися з принципом науковості. Екстраполяція цього загального педагогічного принципу на сферу професійно-технічної освіти дає змогу стверджувати, що він є одним з найважливіших дидактичних принципів, реалізація якого в доборі змісту цієї освіти забезпечує оволодіння учнями професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) науковими знаннями, сприяє формуванню у свідомості майбутніх кваліфікованих робітників наукової картини світу праці [5, 228]. В основі цього принципу лежить об'єктивна закономірність: наукова картина сучасного виробництва, яка є наслідком засвоєння наукових знань про матеріали, техніку, технології, устаткування, інформаційне забезпечення тощо, може бути сформована в учнів лише на основі системи наукових знань про суспільне виробництво.

Принцип науковості ставить певні вимоги до змісту і методів початкового професійного навчання. Назвемо лише деякі з них. До змісту професійно-технічної освіти мають входити тільки достовірні наукові факти й істини, при цьому не допускається їх спотворення. У зміст початкового професійного навчання обов'язково повинні включатися провідні, визначальні наукові теорії. Здійснення цього принципу передбачає необхідність засвоєння майбутніми кваліфікованими робітниками методів наукового пізнання, а не лише повідомлення їм готових наукових істин.

Одним з провідних методологічних принципів, які застосовуються у визначенні змісту професійно-технічної освіти, є принцип сутнісного аналізу. Дотримання цього принципу дозволяє виявити у змісті загальне, особливе й одиначне і його внутрішню структуру, розкрити закони існування і закономірності трансформації, вивчити можливості цілеспрямованого визначення змісту професійно-технічної освіти в сучасних умовах. Вказаний принцип забезпечує рух дослідницької думки від опису до роз'яснення, а від нього — до прогнозування змісту професійно-технічної освіти, адекватного потребам майбутніх кваліфікованих робітників, вимогам виробництва, ринку праці, умовам інтеграції України з європейським економічним та освітнім простором.

Формування змісту професійно-технічної освіти на наукових засадах методологічно спирається також на принцип єдності логічного й історичного. Він дає змогу сполучати вивчення конкретно-історичних умов, в яких розгортається сучасне виробництво, з вивченням сутності досліджуваного явища, внутрішніх закономірностей його розвитку й функціонування, зв'язків з іншими явищами навколишньої дійсності, зокрема, з реалізацією культуротворчої функції професійно-технічної освіти. Так, застосовуючи цей принцип, ми вивели закон відповідності змісту професійно-технічної освіти характерові виробництва й особливостям ринку праці. Це об'єктивний закон, який визначає взаємодію професійно-технічної освіти з виробництвом й особливостями ринку праці в усіх суспільно-економічних умовах та історичних формаціях. Він полягає в наступному. Історично так склалося, що матеріальні умови виробництва (техніка, устаткування, технології, інформаційне забезпечення тощо) й особливості ринку праці завжди є найбільш динамічним і революційним елементом розвитку суспільства і визначальним чинником формування змісту професійно-технічної освіти. Виробництво і ринок праці постійно розвиваються, тоді як зміст вказаної освіти — елемент стійкіший, йому властива певна інертність. Через це на певній стадії розвитку суспільного виробництва виникає протиріччя між новими умовами виробництва (техніка, устаткування, технології, матеріали, способи інформаційного забезпечення, соціальні відносини у сфері

виробництва й ринку праці тощо) і застарілим змістом професійно-технічної освіти. Однак як би не відставав зміст цієї освіти від розвитку виробництва й особливостей ринку праці, історія засвідчує, що він обов'язково згодом буде узгоджений зі станом розвитку виробництва і характером ринку праці.

Оскільки виробництво постійно розвивається і в кожній країні має особливості, зміст професійно-технічної освіти не може бути раз і назавжди визначеним. Він потребує постійного оновлення і має гнучко реагувати на регіональні особливості виробництва й ринку праці. Отже, історично й логічно доведено: виробництво й особливості ринку праці в усіх суспільно-економічних умовах та історичних формаціях є визначальним фактором формування змісту професійно-технічної освіти.

Методологічний рівень дослідження забезпечує також дотримання генетичного принципу. Його сутність полягає в тому, що розгляд досліджуваного явища здійснюється на основі аналізу умов походження змісту професійно-технічної освіти, його наступних трансформацій, виявлення моментів зміни одного якісного рівня іншим, ефективнішим.

Різноманітність сторін, елементів, відносин, внутрішніх і зовнішніх факторів функціонування, трансформації і формування змісту професійно-технічної освіти визначили необхідність застосування принципу системного вивчення досліджуваного явища. Сутність цього принципу відображається в наступних положеннях:

- цілісність змісту професійно-технічної освіти як системного явища стосовно зовнішнього середовища, його вивчення і формування в єдності із середовищем;
- розчленування змісту професійно-технічної освіти як цілого, що призводить до виокремлення елементів, які утворюють досліджувану цілісність;
- всі елементи системи перебувають у складних зв'язках і взаємодіях і лише аналіз сукупності елементів змісту професійно-технічної освіти дає уявлення про його структуру й внутрішню організацію;
- спеціальним способом регулювання змісту професійно-технічної освіти як цілісності є процес її цілеспрямованого формування й оновлення, що передбачає науково обгрунтовані зміни елементів, які створюють досліджувану цілісність і зв'язки між ними.

Дотримання принципу особистісної зорієнтованості професійно-технічної освіти передбачає реалізацію через зміст ставлення до учня ПТНЗ як найвищої цінності, особистість котрого формується активним пристосуванням до навколишнього середовища, під яким розуміються не лише природа, виробництво, техніка, технології, люди і виробничі стосунки, а й ідеї, соціокультурні, естетичні, моральні, духовні, цінності. Особистість кваліфікованого робітника розвивається в процесі перетворення суб'єктом навчання дійсності, що оточує її. За таких обставин учень ПТНЗ є повноправним активним учасником дидактичного процесу. Це визначає його здатність брати повноцінну участь у житті суспільства, зокрема, ПТНЗ, у тому числі впливати на формування змісту освіти, виконувати навчально-професійні й інші суспільні функції. За умови активності учня в процесі здобуття початкової професійної освіти у нього формується свідомість і самосвідомість, створюється система психічних властивостей і духовних цінностей. Це формує його властивості як особистості. Від рівня розвитку в учня цих властивостей і цінностей залежить, зазначав Г. Костюк, ступінь його можливої участі у створенні необхідної для суспільства матеріальної і духовної продукції [7].

Згідно з теорією особистості, центральним феноменом останньої є системність. Зорієнтованість у формуванні змісту професійно-технічної освіти на цей феномен передбачає забезпечення учневі у процесі здобуття початкової професійної освіти умов для формування його цілісної особистості шляхом використання в її змісті таких підструктур інформаційного, діяльнісного й поведінкового характеру, які забезпечуватимуть розвиток міжособистісних, соціокультурних, креативних аспектів особистості та реалізацію її діяльнісної сутності. Принцип особистісної зорієнтованості змісту професійно-технічної освіти зумовлює необхідність подолання однобічності його трактування як способу засвоєння лише виробничого досвіду людства. Визнання учня носієм культури й активним творцем самого себе не допускає зведення змісту освіти лише до засвоєння професійно значущих знань, формування умінь і навичок.

Особистісний підхід означає орієнтацію в конструюванні змісту і реалізації навчально-виробничого процесу на молоду людину, що здобуває кваліфікацію, як на суб'єкта професійно-технічної освіти і головний критерій її ефективності. Учень в умовах ПТНЗ формує власне розуміння світу і займає своє місце в ньому, а зміст освіти репрезентує інформаційно діяльнісне забезпечення процесу розвитку його особистості через розмаїття внутрішніх і зовнішніх впливів, включаючи відкриту взаємодію з навколишнім середовищем у його соціально-культурному вимірі.

Грунтовними психологічними дослідженнями встановлено, що діяльність — це основа, засіб і вирішальна умова професійно-технічної освіти й розвитку особистості учня ПТНЗ. Цей факт зумовлює необхідність реалізації у дослідженні проблеми формування змісту професійно-технічної освіти взаємозв'язку принципу особистісної зорієнтованості з діяльнісним підходом.

Діяльність — це доцільне перетворення людьми навколишньої дійсності. Відомий французький вчений П. Тейяр де Шарден у праці “Феномен людини” переконливо довів, що у перетворенні дійсності людиною рухає невичерпне і непоборне прагнення реалізувати себе, розвиватися, до кінця розкрити власні можливості, проявити свою особистість, тобто в процесі діяльності людина виявляє свій потенціал й одночасно розвивається як особистість. Розвиток особистості є похідним від її діяльності. Особистість лише тоді стає особистістю, стверджував німецький психолог і філософ В. Штерн, коли вона тим чи іншим способом вирішує об'єктивно значущі завдання.

Провідною формою вирішення важливих для конкретної людини і суспільства завдань є виробнича діяльність. Вона несе у собі головну, важливу для прогресивного поступу суспільства рису — творче перетворення навколишнього світу. Продуктивна сила суспільства визначається сукупним продуктом реалізації творчих можливостей окремих людей у процесі їх індивідуальної діяльності. Водночас особистість стає суб'єктом продуктивної соціальної творчості тоді, коли її діяльність наділена рисами творчості. Така діяльність веде до формування креативної особистості, що, відповідно, зумовлює створення якісно нових видів виробничої діяльності і форм життєдіяльності суспільства. Творчість як характерна риса особистості виникає у процесі діяльності людини творчого характеру.

Отже, ми прагнемо відзначити глибинну суть реалізації у дослідженні проблеми формування змісту професійно-технічної освіти взаємозв'язку принципу особистісної зорієнтованості з діяльнісним підходом з огляду на його значущість щодо реалізації через зміст навчання можливості учнів максимально виявити свою самобутність і неповторність, розвивати власну особистість. Це є ядром гуманістичної професійно-технічної освіти, що проголошує учня ПТНЗ найвищою цінністю, заради розвитку творчої особистості якого й повинен формуватися зміст освіти.

Важливим принципом визначення змісту професійно-технічної освіти як системи ціннісних орієнтацій, знань, умінь і навичок, якими мають оволодіти учні ПТНЗ, є принцип доступності. Згідно з ним зміст професійно-технічної освіти будується з урахуванням рівня підготовленості учнів, їх вікових та індивідуальних особливостей. Формується також зміст педагогічно обґрунтованих програм з окремих навчальних дисциплін, виробничого навчання і практики, які передбачені навчальними планами, підручники й методи навчання. Доступність навчально-пізнавального матеріалу, який мають засвоїти учні ПТНЗ, є умовою активності майбутніх кваліфікованих робітників у процесі навчально-виробничої діяльності, свідомого та ґрунтовного засвоєння знань, формування гнучких умінь і навичок.

З урахуванням викладеного є підстави зазначити, що наукова виваженість і соціальна цінність змісту професійно-технічної освіти залежить від реалізації у процесі його формування сукупності теоретичних принципів. Провідні з них такі: об'єктивності; науковості; сутнісного аналізу; єдності логічного й історичного; генетичний; системного вивчення досліджуваного явища; особистісної зорієнтованості змісту професійно-технічної освіти; взаємозв'язку особистісної зорієнтованості змісту професійно-технічної освіти з діяльнісним підходом; доступності. Згідно зі специфікою об'єкта пізнання визначається доцільна система наукових прийомів, форм і методів дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про професійно-технічну освіту” // Професійно-технічна освіта. — 1998. — № 1. — С. 2–12.
2. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. — М.: Наука, 1980. — 320 с.
3. Взаємодія ринку праці та професійно-технічної освіти. Механізми створення Державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій: Збірник матеріалів, підготовлених у рамках реалізації українсько-німецького проекту “Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні”. — К.: МОН України, 2006. — 276 с.
4. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1957. — 517 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
6. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Професіонал, 2004. — 216 с.
7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. — К.: Радянська школа, 1989. — 608 с.
8. Леонтьев. А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — Изд. 2-е. — М.: Политиздат, 1977. — 575 с.
9. Ничкало Н. Г. Развитие в Украине исследований по проблемам педагогики и психологии профессионального образования на рубеже столетий. — К.: Науковий світ, 1981. — 67 с.
10. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі: Навч. посібник / С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін.; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. — К.: Вища школа, 2003. — 323 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — М.: Учпедгиз, 1946. — 704 с.
12. Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. Основи наукових досліджень. — К.: РНЦ “ДІНІТ”, 2000. — 259 с.

Володимир БАЛТРЕМУС

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ, ЄВРОПИ ТА США

Стаття присвячена проблемі демократизації навчально-виховного процесу загальноосвітніх шкіл. Вивчено та проаналізовано досвід окремих демократичних шкіл Європи та США. Висвітлено вплив учнівського самоврядування на формування особистості учня та успішність його соціалізації.

Прагнення України інтегруватися з європейським культурно-освітнім простором актуалізує набуття вітчизняною системою освіти ознак європейської системи. Однією з таких ознак є демократизація освіти, основна умова якої — створення розвинутої системи самоврядування у школах. Однак доводиться констатувати, що загальноосвітня школа в нашій країні тільки стає на шлях демократизації, тому нині, разом з оновленням традиційної системи освіти, створюються заклади нового типу, які є альтернативними традиційним. Як зазначає В. Паламарчук, поняття альтернативного навчання в кожній країні має свою специфіку, але де в чому воно схоже. Так, альтернативним прийнято вважати навчання, що відрізняється від традиційного формами, методами, засобами і частково змістом освіти [5]. Демократичні зарубіжні школи можна вважати альтернативними, тож вивчення їхнього досвіду в організації учнівського самоврядування набуває для нас особливого значення.

Доцільність і важливість нашого дослідження зумовлена також недостатнім рівнем висвітлення цієї проблеми в роботах вітчизняних науковців. Окремі аспекти вивчення досвіду зарубіжної педагогіки та школи розглядалися у працях Г. Єгорова, Б. Мельниченко, О. Овчарук, А. Сбруєва, О. Сухомлинської. Найбільш цілісно процес демократизації школи і пов'язаної з ним позитивної соціалізації молоді в Європі представлено у роботах Н. Лавриченко. В дослідженні проблем шкільного самоврядування було вивчено та проаналізовано роботи зарубіжних авторів — Н. Смелзера, А. Нейла, Д. Мінтца, Д. Гріббла, Д. Мігана, Д. Грінберга, Ю. Йегге й ін.

Однак аналіз літератури з проблеми дослідження вказує на те, що до цього часу недостатньо висвітлені організаційно-педагогічні умови та механізми ефективної демократизації альтернативної освіти, оптимальний добір змісту, форм і методів виховної роботи, методики проведення шкільних зборів, які є основним інструментом учнівського